

ΡΩΞΑΝΗ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
ΣΤΗ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

Ἡ ὀριοθέτηση τῆς ἀρχῆς τῆς ὑποκειμενικότητας ὁδήγησε στὸν 19ο αἰῶνα τὴν νεώτερη φιλοσοφία σὲ συζητήσεις οἱ ὁποῖες προσπάθησαν κυρίως νὰ τοποθετήσουν τὸ ὑποκείμενο ἀναφορικά μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, τὴν ἱστορία, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ προβληματισμὸς τοῦ Κωνσταντίνου Στρατούλη (1814-1892) – ἑνὸς ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους ἐκπροσώπους τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα τοῦ περασμένου αἰῶνα – ὁ ὁποῖος ἐπιχείρησε μὲ τρόπο ἐπιλεκτικὸ καὶ ἐπηρεασμένον ἀπὸ διάφορα εὐρωπαϊκὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα – τὴν σκωτικὴ φιλοσοφία, τὸν γαλλικὸ ἐκλεκτισμὸ καὶ τὸν γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ – νὰ προσφέρει ὀρισμένες ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση καὶ τὴν κριτικὴ τῶν γνωρισμάτων τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ὑποκειμενικότητας. Παρουσιάζει δηλαδὴ τίς ἴδιες πνευματικὲς καταβολές μὲ τὸν σύγχρονό του καὶ συμμαθητὴ στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία,¹ Πέτρο Βράιλα-Ἀρμένη,² ὁ ὁποῖος ἐνέσχυψε στὴν γνωσιοθεωρητικὴ μελέτη τῆς ὑποκειμενικότητας ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ πνευματοκρατικοῦ ἐκλεκτισμοῦ.³

Σὲ γενικὲς γραμμὲς, ὁ Στρατούλης,⁴ ὅπως καὶ ὁ Βράιλας, ἀκολούθησε τοὺς Γάλλους ἐκλεκτικούς φιλοσόφους Victor Cousin καὶ Théodore Jouffroy, τῶν ὁποίων τίς παραδόσεις παρακολούθησε στὸ Παρίσι, ἀλλὰ ἀκόμη δέχθηκε ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν καντιανὴ φιλοσοφία καὶ τὸν γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ. Ἐπίσης, τόσο στὰ πανεπιστημιακὰ του χρόνια στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία ὅσο καὶ κατὰ τὴν εἰκοσαετὴ παραμονή του στὴν Ἀγγλία ὡς ἀρχιμανδρίτης στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα τοῦ Λίβερπουλ, ὁ λευκάδιος αὐτὸς διανοητὴς ἐξοικειώθηκε μὲ τὴν σκωτικὴ φιλοσοφία καὶ τὸν ὠφελισμὸ τοῦ J. Bentham.

Ὁ φιλοσοφικὸς προβληματισμὸς τοῦ Κ. Στρατούλη βασίζεται, ὅπως θὰ δοῦμε, ἰδίως στὸν καρτεσιανὸ δυῖσμὸ⁵ ἀποδοκιμάζοντας τὸν ἐμπει-

ρισμό τῶν Διαφωτιστῶν –κυρίως τῶν Λώκ και Κοντιλλιάν– γράφει ὅτι ἡ γνωσιολογία τους, “ἀντίθετος εἰς τήν τοῦ Καρτεσίου και Μαλεβραγγίου, εἶναι βεβαιότατα ἐπιπόλαιος και ψευδής. Τά οὐσιώδη χαρακτηριστικά αὐτῆς γνωρίσματα εἰσὶν ὅτι παράγει τάς ἀνθρωπίνας γνώσεις και ιδέας ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἀπορρίπτουσα τάς ἀρχάς τοῦ λόγου και τήν ἐνόρασιν, και, παρά τάς ἐμφύτους ιδέας ἐν γένει, προβάλλουσα τήν ιδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐφ’ ἧς ὁ Καρτέσιος στηρίζας εἶχε τήν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως.”⁶ Ἐδῶ μπορεῖ κανεῖς νά διακρίνει τίς κατευθύνσεις τοῦ δικοῦ του γνωσιολογικοῦ προβληματισμοῦ, ὅπου συνδυάζει στοιχεῖα ἀπό τήν καρτεσιανή φιλοσοφία, μέ τήν ἀποδοχή τῆς θεωρίας τῶν ἐμφύτων ιδεῶν και τῆς καθοριστικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου και τῆς ἐνόρασης.⁷ Ἀντίθετα ὁμως, στό ἐπίπεδο τῆς ἠθικῆς, ἡ δική του θεώρηση συνεχίζει τόν προβληματισμό τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπό τόν ὁποῖο θά συγκρατήσει τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου και τῆς τελειοποίησής του (perfectibilité), ἡ ὁποία κατά τόν Στρατούλη συνίσταται στήν ἐκδίπλωση τῶν ψυχολογικῶν συστατικῶν τοῦ ἀτόμου (τοῦ λόγου, τοῦ αἰσθήματος και τῆς ἐλευθερίας) ἔτσι ὥστε νά ἐπιτυγχάνεται ὁ ἀτομικός προορισμός μέσα στό πλαίσιο τῆς εκπλήρωσης τοῦ γενικότερου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους. “Ὁ λόγος, ἡ ἐλευθερία και τό αἶσθημα πρέπει νά διαλάμπωσιν ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐπίσης ὡς και ἐν τῷ γενικῷ τοῦ εἴδους” ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ Στρατούλης.⁸

Οἱ γνωσιολογικές του θέσεις ἀναπτύσσονται κυρίως στό σύγραμμά του *Πραγματεία φιλοσοφίας*, τό ὁποῖο δημοσίευσε στήν Ἀθήνα τό 1864. Καρτεσιανή στήν ἀφετηρία της ἡ φιλοσοφική του τοποθέτηση μέ χροιά πνευματοκρατική προσδίδει, ὡστόσο, ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἔννοια τοῦ ἐγώ και τῆς ὑποκειμενικότητας σέ μία προσπάθεια νά συμβιβασθοῦν μέ τρόπο διαλεκτικό ὁ ἰδεαλισμός μέ τόν ἐμπειρισμό καθώς και οἱ σχέσεις μεταξύ ἐξωτερικοῦ κόσμου (φαινομενικοῦ μή-ἐγώ) και ἐγώ πού ταυτίζεται κυρίως μέ τήν συνείδηση· ὁ Στρατούλης δέν ἀρνεῖται τήν ἀθύπαρκτη πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ὅπως, π.χ., ὁ Βράιλας, ὅταν ταυτίζει τό ἐγώ μέ τό ὄν και θεωρεῖ ὅτι τό ἐγώ και τό οὐκ ἐγώ ἀποτελοῦν ὄρους συσχετικούς.⁹ Μποροῦμε μάλιστα νά ποῦμε ὅτι ὁ Στρατούλης ἀκολουθεῖ τήν φιλοσοφία τῆς ταυτότητας μεταξύ ὑποκειμενικότητας και ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἐξάλλου χρησιμοποιεῖ ἀπό τήν ὀρολογία του γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ τίς ἔννοιες τοῦ ἐγώ και τοῦ οὐκ ἐγώ ὥστε νά διαχωρίσει τό υποκει-

μενο από τόν έξωτερικό κόσμο. Ύπογραμμίζει τήν ένότητα τοῦ ἐγώ στό επίπεδο τῆς συνείδησης: “ἕκαστος ἄνθρωπος”, ὑποστηρίζει ὁ Στρατούλης, “συναισθάνεται καί συνοιδεν ὅτι εἶναι ἀπλοῦς, εἶναι ἐγώ ἄνευ ἐκτάσεως, ἄνευ μερῶν, τό κέντρον τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας”¹⁰. Ἡ ἐνάργεια¹¹ εἶναι τό μέσο μέ τό ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τήν ὑπόστασή του, σάν μία δύναμη ἀπλή, ἡ ὁποία δέν συγγέεται μέ τόν ἀνθρώπινο ὀργανισμό. Ἡ ένότητα αὐτή τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος διατηρεῖται σταθερή καί δέν μεταβάλλεται μέσα στίς ἀλλοιώσεις τοῦ χρόνου, γιατί, ἐνῶ ὅλα ἀλλάζουν γύρω του, ἐκεῖνος παραμένει γιά τόν ἑαυτό του ἡ ἴδια πάντοτε ὄντοτητα. Παρόλο πού τά σώματα πού περιβάλλουν τόν ἀνθρωπομποροῦν νά διαιρεθοῦν σέ συγκεκριμένα ἄτομα, τό ἴδιο δέν συμβαίνει γιά τήν εἰκόνα πού ἔχει γιά τόν ἑαυτόν του. Τό οὐκ ἐγώ πού εἶναι ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα γίνεται αἰσθητή μέ τίς αἰσθήσεις.¹²

Ὁ Στρατούλης ξεκινᾷ συνεπῶς ἀπό ἕναν δυῖσμό· τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο ἀντιμετωπίζονται σάν αὐθύπαρκτοι ὄροι πού ὁ καθένας τους βιώνεται ἀπό τήν συνείδηση μέ χωριστή ἀπόχρωση. Δέν ὑπάρχει, κατά τήν γνώμη τοῦ Στρατούλη, ἀπόλυτο ὑποκείμενο οὔτε ἀπόλυτο ἀντικείμενο καί ὁ προβληματισμός του δέν δεσπόζεται ἀπό ἕναν δογματικό ἰδεαλισμό, ἀλλά θέτει τό ὑποκειμενικό καί τό ἀντικειμενικό στό ἴδιο επίπεδο τῆς πραγματικότητας καί τῆς βεβαιότητας. Τό ὑποκείμενο δέν ἐπιστρέφει στόν ἑαυτό του, προκειμένου νά δημιουργήσει τήν γνώση ὡς μίαν αὐτοαναφορά. Προσπαθώντας νά δώσει τόν ὄρισμό τοῦ ἐγώ, ὁ Στρατούλης διατυπώνει τήν ἄποψη γιά τήν διαμεσολάβηση τοῦ ἐγώ μέ τά διανοήματα καί τά αἰσθήματα καί ἐκφράζει τήν γνωστική σχέση, ἡ ὁποία δημιουργεῖται ἀπό τό γνωρίζον ὑποκείμενο: “τό ἐγώ εἶναι τό ἐνεργοῦν καί πάσχον καί παρατηροῦν, τά διανοήματα, τά αἰσθήματα καί τά πάθη εἶναι ἡμέτερα καί οὐχί ἡμεῖς αὐτοί, οὐχί τό ἐγώ· ταῦτα γεννῶνται καί ἀνελίσσονται ἐν ἡμῖν, εἶναι τό προϊόν ἐνεργότητος ἐλευθέρως καί οὐσιωδῶς, δύναμις γινώσκουσα ἑαυτήν, κατέχουσα καί διαθέτουσα ἑαυτήν, τό ἀληθές πρόσωπον, τό παρατηροῦν τά ἐντός καί τά ἐκτός, καί ἔχον ὡς ὑποκείμενον τήν ἱκανότητα νά παρατηρῇ καί ἑαυτό καί τάς ἑαυτοῦ πράξεις, γινόμενον οὕτω καί ἀντικείμενον ἑαυτοῦ”.¹³

Πιστεύει ὅτι μέ τήν αὐτενέργεια τοῦ ἐγώ συμπίπτει ἡ συνείδηση, ἡ ὁποία ἐπιμερίζεται ὡς πνεῦμα τίς γνωστικές καί ἠθικές δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συνείδηση ὑποδεικνύει διαρκῶς στό ἐγώ ὅτι διανοεῖται, αἰσθάνεται καί συνυφαίνεται πλήρως μαζί του καθῶς τοῦ ὑπενθυμίζει

πώς αυτό υπάρχει ως αιτία. 'Ο Στρατούλης προτείνει τήν ψυχολογική μέθοδο για τήν μελέτη του συνειδησιακού περιεχομένου του ἐγώ, πού συμπίπτει μέ τήν αὐτοσυνείδηση καί ἡ ὁποία εἶναι ἐλεύθερη καί νοητική, χωρίς νά διαχωρίζεται ἀπό τήν θέληση. Οἱ αντιλήψεις τίς ὁποῖες παράγει τό ἐγώ εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς αἰσθήσεις ὡς πρός τά ὄργανά πού τίς παράγουν, ἀλλά συγκεντρώνονται κάτω ἀπό τήν συνείδηση πού εἶναι κοινή, τόσο για τίς αἰσθήσεις ὅσο για καί τίς αντιλήψεις. "Ἡ συνείδησις", σημειώνει ὁ Στρατούλης, "ἀδαιρέτως νοεῖ τά ἀντικείμενα ἐν ταῖς ιδέαις αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῆς ἐνότητι γινώσκει τήν ἀμοιβαίαν ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου· ἡ ἐπικράτεια ταύτης ἐκτείνεται ἐπί ἀπασῶν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ἐν συνόλῳ λαμβανομένων".¹⁴

'Ο ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἐξωτερικό κόσμον διὰ τῶν αἰσθησεῶν του, οἱ ὁποῖες καί αὐτές συναποτελοῦν μίαν ἐνότητα, τήν ἐξωτερική ἀντίληψη, τήν ὁποία ὁ Στρατούλης, ἐπηρεασμένος ἀπό τήν θεωρία τῶν σκώτων φιλοσόφων για τό *general sense*, ἀποκαλεῖ *κοινωνησία* ἢ *κοινή αἴσθησις*.¹⁵ 'Ὡστόσο θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀφή εἶναι κυρία αἴσθησις καί οἱ ὑπόλοιπες δευτερεύουσες: "ἅμα τό ὄργανον τῆς ἀφῆς ἀπαντᾷ ἀντικείμενόν τι", ἐξηγεῖ ὁ Στρατούλης, "ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι εἶναι τι τό ἀνθιστάμενον, ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ ἀντικείμενόν τι, ὅπερ δέν εἶναι τό ἐγώ"¹⁶. Μέ τήν ἀφή ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ταυτόχρονα τήν δική του οὐσία, δηλαδή τήν ὑποκειμενικότητά του, καί τά διαφορετικά ἀπό αὐτόν πράγματα πού ἄπτονται δηλαδή τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος· πιστεύει ὅτι ἡ γνώση τοῦ ὑποκειμένου δέν προηγεῖται ἐκείνης τοῦ ἀντικειμένου ἀλλά ὅτι εἶναι ἀπολύτως σύγχρονες, ἐπηρεάζοντας ἡ μία τήν ἄλλη.

'Ἡ πείρα συναντᾷ τίς ιδέες στό ἐπίπεδο τοῦ πνεύματος, τό ὁποῖο δέν εἶναι *tabula rasa*· ὁ Στρατούλης ἀποδέχεται τήν θεωρία τῶν ἐμφύτων ιδεῶν τοῦ Ντεκάρτ¹⁷ καί κατακρίνει τά ἐμπειρικά συστήματα τῶν Ἀριστοτέλη, Λώκ καί Κονδιλλιὰκ, προσθέτοντας ὅτι "μίαν μόνην ἔνστασιν προσάγομεν ἵνα κατεδαφίσωμεν ἐκ βάθρων τά σαθρά τοιαύτης διδασκαλίας θεμέλια. Πῶς ἔχομεν τήν ιδέαν τοῦ ὄντος, τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, πῶς συνετάχθησαν αἱ ἐπιστῆμαι;"¹⁸. Οἱ ἐμφυτες ιδέες σύμφωνα μέ τόν Στρατούλη εἶναι κατηγορίες τοῦ πνεύματος, ἀξιώματα καί νόμοι ἀναλλοίωτοι πού κυβερνοῦν τήν λογική φύση μέσα στόν κόσμον¹⁹. Ἐνα μέρος ἀπό τίς ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου μᾶς δίνεται *a priori*, οἱ ὁποῖες ἐν μέρει ταυτίζονται μέ τίς ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου μέ τήν γνώση τῶν

ἐμφύτων ἰδεῶν· πρόκειται γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ ἀναγκαίου, τὴν ἰδέα τοῦ ὄντος, τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς αἰτιότητας, τῆς ἐνότητας, τῆς ταυτότητας, τοῦ ὠφελίμου, τοῦ ὠραίου κ.τ.λ. Καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ μερική αὐτή ταυτότητα ὁδηγεῖ στήν γενικώτερη ταυτότητα τῶν κατηγοριῶν τῆς γνώσης μέ ἐκεῖνες τοῦ εἶναι.

Ἡ στάση τοῦ Στρατούλη γιὰ τίς σχέσεις ὑποκειμένου-ἀντικειμένου διαφαίνεται ἀκόμη μία φορά στήν ἀναγνώριση ὅτι τό ὄνομα τοῦ Ντεκάρτ “κατέστη οἶονεὶ σταθμὸς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀνεδείχθησαν ἀντίθετα τά δύο στοιχεῖα τοῦ διανοήματος καί τοῦ ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ἰδανικοῦ, περί ἃ ἐστράφησαν ὡς περί μέγαν ἄξονα πᾶσαι αἱ νεώτεροι μεταπολιτεύσεις καί ἐπαναστάσεις τῆς φιλοσοφίας”.²⁰ Οἱ ἰδέες γιὰ τὸν Στρατούλη ἀποτελοῦν ἀρχές τοῦ λόγου καί εἶναι ἀ priori καθολικῆς. Δέν τίς ἔχουμε πρὶν ἀπὸ τὴν γέννησή μας, ἀλλὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ τίς συλλάβουμε καί νὰ τίς ἀναπτύξουμε μέ τό πνεῦμα μας. Δέν προέρχονται ἀπὸ τὴν πείρα καί τά ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἡ πείρα τά συναντᾷ στό ἐπίπεδο τοῦ πνεύματος καί ἀποτελοῦν δημιουργήματα τῆς διανοίας. Στὴν θεωρία τῆς ὑποκειμενικότητας, πού ὑπῆρξε ἀντίδραση κατὰ τῶν ὑλιστικῶν τάσεων τοῦ Διαφωτισμοῦ καί διαβεβαίωση τῆς ἐνεργότητας τοῦ ἐγώ καί τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὁ Στρατούλης ἐπηρεάσθηκε περισσότερο ἀπὸ τὴν καντιανή κριτική θεωρία καί τὸν γερμανικό ἰδεαλισμό παρά ἀπὸ τὴν ἀγγλική σχολή τοῦ κοινουῦ συναισθήματος. Πιστεύει ὅτι τό ἐγώ ἀποτελεῖ τὴν ὑπέρτατη ἀρχή τῆς θεωρίας καί τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν πείρα, τό οὐκ ἐγώ, τὴν πραγματικότητα. Ἀποφεύγει τὸν κριτικό ἰδεαλισμό τοῦ Fichte, τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζει τὴν σημασία μέσα στό πλαίσιο τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ὁ Schelling καί ὁ Hegel τὸν ξεπέρασαν.

Μέ τὴν ὑποκειμενικότητα συνδέεται κατὰ τὸν Στρατούλη ἡ ἐλευθερία,²¹ ἡ ὁποία εἶναι ἰδέα “αὐτοκίνητος, αὐτεξούσιος καί αὐτοσυνείδητος”, ὡς αὐτενεργοῦσα τό πρόσωπο, τὸν ἄνθρωπο.²² Ἡ ἐλευθερία λειτουργεῖ μέ τὴν μορφή ἐλεύθερης αἰτίας, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της ἕναν προορισμό, ὁ ὁποῖος εἶναι τό ἴδιο τό ἀγαθόν. Ἡ ψυχὴ μετατρέπεται σὲ ἠθικὴ ἰδέα, χωρὶς νὰ χάνει τὴν ὑπόστασή της ὡς ἐνέργεια. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία μπορεῖ νὰ ἀναπτύξει τὴν ψυχολογική καί ἠθικὴ του ὄντοτητα ὡς ἀνθρώπινο γένος· “πᾶσα ἡ

άλληλουχία τῶν ἀνθρώπων”, διευκρινίζει ὁ Στρατούλης, “θεωρητέα ὡς εἷς καί ὁ αὐτός ἄνθρωπος ζῶν πάντοτε τῇ ἀτομικῇ ἐλευθερίᾳ καί μανθάνων συνεχῶς· ἐπὶ τούτου δέ τοῦ γεγονότος κεῖται ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους”.²³

Προκειμένου νά μελετήσῃ τὴν αἴσθησι τοῦ ὠραίου, ὁ Κ. Στρατούλης στό *Δοκίμιον καλλιλογίας*, ἤτοι στοιχεῖα αἰσθητικῆς, τό ὁποῖο ἐκδόθηκε στήν Ζάκυνθο τό 1856, ὅταν ἦταν διευθυντής τοῦ ἐκεῖ Σχολείου, διασυνδέει, ἀκόμη μία φορά, τὴν ὑποκειμενικότητα μέ τόν ἀντικειμενικό κόσμο. Δέν μπορούμε νά ἐξηγήσουμε τό ὠραῖο μόνο ἀπό ὑποκειμενική ἄποψη καί ὑπογραμμίζει τὴν ἀναγκαῖα σύμπραξι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καί τοῦ ἀντικειμένου. “Ἄνευ τοῦ πνεύματος τοῦ προερχομένου ἐκ τῆς ιδέας”, ἐπεξηγεῖ ὁ Στρατούλης, “καί δίδοντας ἔκφρασι καί σημασίαν τῇ μορφῇ, αὐτὴ ἤθελε περάσει ἄγνωστος ἄνευ ζωῆς καί αἰσθήσεως ... ἐπίσης δέ, ἄνευ τῆς σφραγίδος ἢ τοῦ ἐκτυπώματος τῆς ἀτομικῆς μορφῆς, ἡ ιδέα δέν ἤθελεν ἐξέλθει οὐδέποτε τοῦ λογικοῦ κόσμου....”.²⁴ Ὁ Στρατούλης ἀκολουθεῖ τόν Hegel καί ὀρίζει τό ὠραῖο ὡς τὴν αἰσθητὴ ἐκδήλωσι τῆς ιδέας.²⁵ Ὁφείλουμε νά λάβουμε ὑπόψη τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα γιὰ νά ἐννοήσουμε μέ ποιό τρόπο δημιουργεῖται ἡ αἴσθησι τοῦ ὠραίου, ἡ ὁποία βασιζέται στό γνωστικό σύνολο πού δημιουργεῖται μεταξύ ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου “τό ἐγὼ ἐν τῇ αὐτοῦ σχέσει μέ τὰ τοῦ ἀντικειμένου παύει νά εἶναι ἀπλῆ ἀφαίρεσις, ὑποκειμενον ἀντιλαμβανόμενον καί παρατηροῦν φαινόμενα αἰσθητά καί γενικά. Γίνεται συγκεκριμένον ἐν τούτῳ τῷ ἀντικειμένῳ ὡς ἔχον συνείδησιν τῆς ἐνότητος, τῆς ιδέας καί τῆς αὐτῆς πραγματικότητος, τῆς συγκεκριμένης ἐνώσεως τῶν στοιχείων, ἅτινα πρότερον ἦσαν κεχωρισμένα ἐν τῷ ἐγῷ καί ἐν τῷ ἀντικειμένῳ”.²⁶

Συνεπῶς ἡ σχέση μεταξύ ὑποκειμενικότητας καί αἰσθητῆς πραγματικότητας, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τό συνειδησιακό περιεχόμενο τοῦ ἐγῶ, ἐπισφραγίζει τὴν οὐσιώδη συνάφεια μεταξύ ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου, ἡ ὁποία διέπει τὴν γνωσιοθεωρία τοῦ Στρατούλη καί προεκτείνεται στήν αἰσθητικὴ του. Μέσα ἀπὸ τὰ τόσο σημαντικὰ φιλοσοφικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ὁ Κ. Στρατούλης προσπάθησε νά προσφέρει στό ζήτημα τῆς ὑποκειμενικότητας μίαν ἐρμηνεῖα ἡ ὁποία βασιζέται στήν συμφιλίωσι τοῦ πνεύματος μέ τόν ἑαυτό του καί τόν ἐξωτερικό κόσμο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την φιλοσοφική ατμόσφαιρα στα Έπτάνησα, βλ. Ε. Μουτσόπουλος, “Η φιλοσοφία εις τὰ Έπτάνησα. Μία προνομιοῦχος στιγμή”, *Παρνασσός* 6 (1964), 320 κ. έπ. Έπίσης βλ. Α. Μπαρτζελιώτης, “Η συμβολή τῶν Έπτανησίων φιλοσόφων στή διαμόρφωση τῆς έλληνοχριστιανικῆς συνειδήσεως”, Ε' Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Άργοστόλι 17-21 Μαΐου 1986, Άθήνα 1989, 5-16.
2. Βλ. Π. Βράιλας-Άρμένης, στό *Περί πρώτων ιδεῶν καί αρχῶν δοκίμιον*, κεφ. Β' “Περί τοῦ ἐγώ καί τοῦ οὐκ ἐγώ”, *Φιλοσοφικά Έργα*, τ. 1, *Corpus Philosophorum Graecorum Recensioem*, έκδ. Ε. Μουτσοπούλου - Αικ. Δώδου, Θεσσαλονίκη 1969, 32-39.
3. Γ. Βῶκος, “Η γένεση τοῦ πνευματοκρατικοῦ ἐκλεκτισμοῦ”, *Φιλοσοφία καί εκπαιδευτική πολιτική*, Άθήνα 1987, 29-35.
4. Ρωξάνης Δ. Άργυροπούλου, *Η φιλοσοφική σκέψη στήν Ελλάδα από τό 1828 ὡς τό 1922*, τόμος Α' *Εὐρωπαϊκές ἐπιδράσεις καί προσπάθειες για μιὰ ἐθνική φιλοσοφία 1828-1875*, έκδόσεις “Γνώση”, Άθήνα 1995, 30. Στήν *Πραγματεία τῆς φιλοσοφίας*, Άθήνα 1864, ὁ Στρατούλης ἀπομακρύνεται ἀπό τούς Γάλλους Ἰδεολόγους, τούς ὁποίους θεωρεῖ ὕλιστές καί ἐξαίρει τόν ρόλο τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ἀνοιξε τόν δρόμο για την κριτική τοῦ ὕλισμοῦ καί ἔγινε ἡ ἀφορμή νά θεμελιωθεῖ ὁ γαλλικός ἐκλεκτικισμός. Για τήν γενικότερη ἀντίδραση ἐναντίον τῆς Ἰδεολογίας στήν Εὐρώπη, βλ. Emmet Kennedy, *A Philosopher in the Age of Revolution. Destutt de Tracy and the Origins of Ideology*, Philadelphia 1978, 326-331.
5. Ρωξάνη Δ. Άργυροπούλου, “Η καρτεσιανή φιλοσοφία στήν Ελλάδα κατά τό δεύτερο μισό τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα”. Ἀνακοίνωση στό *Συμπόσιο Descartes για τὰ 400 χρόνια ἀπό τή γέννησή του (1596-1996)*, τό ὁποῖο ὀργάνωσε τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καί Θεωρίας τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (5 Ἀπριλίου 1997).
6. Κ. Στρατούλης, *Πραγματεία τῆς φιλοσοφίας*, Άθήνα 1864, 286-287. Ἀνάλογη ἀντιμετώπιση τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας ἔχει καί ὁ Π. Βράιλας-Άρμένης, στό *Περί πρώτων ιδεῶν καί αρχῶν δοκίμιον*, κεφ. Β' “Περί τοῦ ἐγώ καί τοῦ οὐκ ἐγώ”, *Φιλοσοφικά Έργα*, δ.π., 33: “Η πρέπει λοιπόν νά ἀπορρίψωμεν τήν μαρτυρίαν καί τό κῦρος τῆς συνειδήσεως, καί τότε καί τό τοῦ Καρτεσίου καί οἰονδήποτε ἄλλο ψυχολογικόν σύστημα καταρρέει, ἡ πρέπει νά πιστεύσωμεν ὅτι καί τό οὐκ ἐγώ, τό ὑπό τῆς συνειδήσεως ἀποκαλυπτόμενον, τήν αὐτήν ἔχει ἀναμφίβολον ὕπαρξιν τοῦ ἐγώ”. Πρβλ. Ε. Μουτσόπουλος, *Φιλοσοφικοί προβληματισμοί*, τ. 2: *Ἀναδρομαί καί ἀναδομήσεις*, Άθήνα 1978, 377-392.
7. Ρωξάνης Δ. Άργυροπούλου, “Ο Condillac στήν Ελλάδα (18ος-19ος αἰ.)”, ἀνακοίνωση στό *Συμπόσιο Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Νεάπολη, Μάιος 1997 (τά Πρακτικά ὑπό ἐκτύπωση).
8. Κ. Στρατούλης, *Δοκίμιον καλλιλογίας, ἤτοι στοιχεῖα αἰσθητικῆς*, Ζάκυνθος 1856, λα'-λβ'.
9. Π. Βράιλας-Άρμένης, *Περί πρώτων ιδεῶν καί αρχῶν δοκίμιον*, δ.π., 32.
10. Κ. Στρατούλης, *Πραγματεία*, δ.π., 33.

11. 'Ο Paul Janet υποστηρίζει σχετικά με την έννοια : "Τό αντικείμενο τῆς έννοιας εἶναι τό υποκείμενο πού από μόνο του σκέφτεται, (δηλ. τό πνεῦμα)...", "Le spiritualisme français", *Revue des Deux-Mondes* 75 (1868), 362.
12. Κ. Στρατούλης, *Πραγματεία*, δ.π., 34.
13. "Ο.π., 24.
14. "Ο.π., 32.
15. "Ο.π., 35. 'Ο Victor Cousin αποδίδει τήν έννοια αὐτή μέ τήν έκφραση *sens commun*, βλ. "Premières notions du sens commun: du sens commun", *Du Vrai, du Beau et du Bien*, Παρίσι, Librairie académique 1917, 273.
16. Κ. Στρατούλης, *Πραγματεία*, δ.π., 35
17. "Ο.π., 52.
18. "Ο.π., 50
19. "Ο.π., 51-52.
20. "Ο.π., 5.
21. Ἀνάστασιος Κουκῆς, "Ἀπό τόν ἐκλεκτικό καντιανισμό στόν ἐγελιανισμό: ἡ έννοια τῆς ἐλευθερίας στό ἔργο τῶν Κ. Στρατούλη καί Π. Γρατσιάτο", στόν τόμο Ρ. Ἀργυροπούλου - Ἀν. Κουκῆς - Κ. Πέτσιος - Ἄ. Κελεσίδου - Ἀ. Γλυκοφρύδη-Λεονταίνη, *Ἡ έννοια τῆς ἐλευθερίας στόν νεοελληνικό στοχασμό*, ἡμίτομος δεύτερος, δέκατος ἔνατος αἰών, πρόλογος Ε. Μουτσόπουλος, Ἀθήνα 1997, 73 κ. ἐπ.
22. Κ. Στρατούλης, *Πραγματεία*, δ.π., 60-69.
23. Κ. Στρατούλης, *Δοκίμιον καλλιλογίας, ἤτοι στοιχεῖα αἰσθητικῆς*, Ζάκυνθος 1856, ιδ'.
24. "Ο.π., 40.
25. "Ο.π., 46.
26. "Ο.π., 47.

ΡΩΞΑΝΗ Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δ.Φ.
ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ